

## Kemalist Uygarlık Söyleminin Kültürle İmtihanı

Celal Metin\*

### Özet

Atatürk'ün öncülüğünde gerçekleşen Türk İnkılabı, bir kurtuluş savaşı içinde ve devamında yeni bir devlet ve toplum kurma ve onları yeni kimlikte çağdaş uygarlığa taşıma sürecinin adıdır. Kemalist inkılap, yeni bir Türk kimliği oluşturma ve Türk çağdaşlaşmasını gerçekleştirme sürecinde var olan milli kültürle gerilimli bir ilişki içinde olmuştur. Bu gerilimli süreç, doğal kültürel değişimlerden çok, güdümlü ve ideolojik tutumlardan beslenerek gerçekleşmiştir. İçinde alfabe değiştirme, yeni bir hukuk normu uygulama, çağdaş dünyanın kullandığı sosyo-ekonomik nitelikli pratiklerin yanı sıra, geleneksel İslam inanç ve yaşam tarzını devre dışı bırakan veya ona müdahale eden uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Çağdaş uygarlığa erişme hedefinde kimlik, tarih, dil ve kültür yeni bir yorumla uğrarken ve biçim kazanırken, kültürel değişim toplumsal yapıda derin yarılmalara, çatışmalara ve kapanmalara yol açmıştır. Bu çalışma, bu süreçte yaşanan kültür değişimlerinin doğasını anlamaya ve eleştirel bir değerlendirmesini yaparak, günümüz koşullarında, durum tespiti yapmaya çalışır.

### Anahtar Kelimeler

Kemalist söylem  
Çağdaş uygarlık  
Milli kimlik,  
Kültür değişmesi

### Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 14.06.2022  
Kabul Tarihi: 20.07.2022  
Doi: 10.18026/cbayarsos.1130698

## The Exam of Kemalist Civilization Discourse with Culture

### Abstract

The Turkish Revolution, which took place under the leadership of Atatürk, is the name of the process of establishing a new state and society in and after a war of independence and carrying them to the modern civilization with a new identity. The Kemalist revolution had a tense relationship with the existing national culture in the process of creating a new Turkish identity and realizing Turkish modernization. This tense process has taken place by feeding off of controlled and ideological attitudes rather than natural cultural changes. Changing the alphabet, applying a new legal law, socio-economic practices that are used by the contemporary world, as well as practices that disable or interfere with the traditional Islamic belief and lifestyle, have brought with it. While identity, history, language and culture have been reinterpreted and shaped with the aim of reaching contemporary civilization, cultural change has led to deep splits, conflicts and closures in the social structure. This study tries to understand the nature of the cultural changes experienced in this process and to make a critical evaluation, to determine the situation in today's conditions.

### Keywords

Kemalist discourse  
Contemporary civilization  
National identity  
Cultural change

### About Article

Received: 14.06.2022  
Accepted: 20.07.2022  
Doi: 10.18026/cbayarsos.1130698

### Giriş

Mümtaz Turhan, 1959'da ilk baskısı yapılan eseri '*Garplılışmanın Neresindeyiz*'in önsözünde, "Bugün Türkiye, tarihin en buhranlı devirlerinden birini yaşamaktadır. Son garplılışma hareketleri de bundan evvelkiler gibi muvaffak olamamış, Garpla aramızda mesafe kılacak yerde, ilmin baş döndürücü bir hızla ilerlemesi ve tekniğe tatbikatı neticesinde artmıştır. İçtimaî hayatımızda yıkılan birçok şeylere mukabil pek az şeyin yapılabilmesi derin bir kültür buhranı yaratmıştır" (Turhan, 1967, s.10) saptamasını yapar. Kitabın kaleme alınmasının (önsözün bitiminde Göztepe- Eylül 1958 yer ve tarihi düşülmüş), Atatürk'ün ölümünden sadece yirmi yıl sonra olması ve tarihsel tespitlerinin bütününde Garplılışmanın sonuç konumlandırmasının kültür krizine endekslenmesi, ister istemez Atatürk dönemi çağdaş uygarlık hedefinde modernleşme/Batılılaşma pratiklerinin, bilim ve tekniğe dayalı maddi refahın sağlanamaması yanında, neden bir kültürel krize yol açtığı sorusu gündeme gelir. Kemalist medeniyet söyleminin bir yüzü olarak milli kültürle girdiği olumlu veya olumsuz simbiyotik ilişkinin seküler doğasını ve spekülative pratiklerinin neler olduğunu anlamadan bu krizin kendisini ve bu krizle birlikte yaşananları ve günümüzü kavramak mümkün değildir. Bu çalışma, Atatürk dönemimin tekil siyasal ortamında gerçekleştirilen bir dizi kültürel alanla ve dolayısıyla sosyal alana da etkileri olan inkılapların doğasını anlamaya ve bu inkılaplar sürecinde sorunlu alanların nasıl oluştuğunu eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmesine dayanır. Ayrıca bazı kültürel, siyasal ve sosyal inkılaplara veya uygulamalara atıf yaparak, radikal çağdaş uygarlık söylemiyle tarihsel birikimle halihazırda var olan milli kültürün bu söyleme uyarlanma sürecinin fikir veya zihni çatışma, spekülative yorum ve bütününde diyalektik çelişkilerine sızmayı veya görünür kılmayı hedefler.

### Modernleşme: Kültür-Uygarlık Özdeşliği

İlk gündeme geldiğinden günümüze kadar iki binden fazla tanımlaması yapılan ve hala üzerinde ortak bir karar veremediğimiz kültür, genel ve özel alanlarda çokça karşımıza çıkar: Evrensel kültür, milli kültür, Batı-Doğu kültürü, bozkır kültürü, spor kültürü, yemek kültürü, haber kültürü, Çin Kültürü, Arap Kültürü, vs... Sosyolojik tahlillerde çoğunlukla üst yapı ile ilişkilendirilen ve doğal olanın dışında ve çoğunlukla da insan(lar)ca üretilmiş olanları içeren kültür, Batı Avrupa'nın Aydınlanma sürecinde, seküler karakterde, din ve gelenekten daha kuşatıcı olduğu üzerindeki tartışmalar, ne olduğundan çok ne olmadığı üzerinden hala sürmektedir. Kültürün uygarlıkla ilişkisi, temel olduğu kadar, kültürün ürettiği ve aldığı anlamlar üzerinden bir çıktı olarak yeni uygarlığa varıldığı ve yaşandığı üzerinden okunur. Hiçbir uygarlık, kültürel yanları ve özgün kültürel tarafları olmadan, tarihsel olamaz; döneme yeni olarak damga vuramaz.

Tarihsel bir durum olan Batı modernliği, bir uygarlık olarak, kendini ortaya koymasında özellikle Atlantik Coğrafyasının (Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'yı içine alan) 15. yüzyıl ortalarından 19. Yüzyıl içinde yaşadığı çok yönlü değişim ve dönüşümlerin ürünüdür. İçinde emperyalist, hegemonyacı, laik ve başka indirgemeci özellikler yanında sınırlayıcı, önermecici ve tekilleştirici tutumlarına dayalı etnik, ayrıştırıcı, ötekileştirici ve paket programları barındıran Batı modernliği, birey ve toplum odaklı yeni bir kültür ve uygarlık söylemini, iyi ve yeni olduğu bağlamda tüm zihinlere yerleştirme başarısını göstermiştir. Atlantik merkezli Batı modernliğini, Batı dışındaki tüm dünya, tarihsel süreç içinde edinmeye, öykünmeye,

uyarlamaya veya takibe zorunlu olduğunu bir dizi içi ve dış olay ve olgu bağlamında kabullenmiştir.

Osmanlı yöneticileri, 19. Yüzyılın başına kadar, çoğunlukla askeri yenilgilere bağlı olarak, bazen de idari, ekonomik ve toplumsal nedenlerden dolayı bir dizi düzenleme veya yeniliği hayata geçirmişlerdir. Osmanlı tarihçiliğinde çoğunlukla “ıslahat” olarak nitelendirilen bu düzenlemeler, ana siyasi yapıda ve idare bağlamında fazla bir değişikliğe gitmeden, dış tesirlerin olmadığı ve kendi iç koşullarına dayalı, daha çok tekil sorun odaklı çözümler üzerine kurguludur (Karal, 1999, ss.15-16; Karpat, 2002 ss.57-75). Ancak 19. yüzyıla birlikte ve yine ağır askeri yenilgiler sonrasında başlayan ve Avrupa’daki örnekler üzerinden hayata geçirilen kapsamlı reformlar asıl değişim ve dönüşümün başlangıcını oluşturur.

Bu sürecin genel adı Nizam- Cedit olmakla birlikte, tarihsel dönemlendirme kolaylığından ve dönemin içinde öne çıkan başka olay ve olgulardan dolayı, 19. Yüzyıl Osmanlı tarihi, Nizam-ı Cedit, II. Mahmut Islahatları, Tanzimat, I. Meşrutiyet ve İstibdat alt başlıklarıyla yazılır ve okunur. Her bir başlığın baskın özelliği Batı modernliğinin zorunluluğunu zihinlere geri döndürülemez biçimde yerleştirmiş olmasıdır. Batılı örneklerle dayalı, sürekliliği olan veya atıl kalan, hükümdar veya devlet adamlarının tercihlerine göre değişen bir dizi yenilik, düzenleme ve reform hayata geçirilmiştir. Askeri ve idari alanda başlayan değişim süreçlerinde diğer alanları da içine alarak genişlemiş; yenilikler doğası gereği yeni davranış ve yaşam tarzları ortaya çıkararak kültürel değişime, çatışmalara ve siyasal-dini tepkilere yataklık etmiştir (Davison, 1997; Mardin, 1998; Karpat, 2002, ss.77-121). Önce devletle ilişkili olanlarda başlayan kültürel değişim farklı toplum katlarında gerek göreve gerekse bilim ve teknolojiye dayalı modern kullanımlarla yaygınlaşmaya başlamıştır (Mardin, 1991b, ss.23-81; Kuran, 1994, ss. 21-32; Tanpınar, 2003, ss. 52-76; ).

Ülkenin siyasi, askeri ve ekonomik istikrarsızlığı artarken ve yönetim zaaflarına bağlı çözülme başlarken farklı modernleşme tercihleri ve süreçleri, iktidar sahipleri ve muhalif unsurları ortaya çıkmış; sınırlı basın ve kamuoyuna rağmen süreç işlemiştir. Özellikle siyasi söylem ve faaliyetleri sıkı kontrol altında tutup modernleşmenin sosyo-ekonomik ve kültürel yönünü gerekli gören II. Abdülhamid’in İstibdat dönemi, hem eski olanında varlığını sürdürdüğü, yeni bir kültür iklimi yaratmasının yanında, hem de daha sonra Millî Mücadele’yi gerçekleştiren ve yeni bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran kadroların yetiştiği ortama karşılık gelir. Bu dönemin birikimini ve sonrasında II. Meşrutiyet dönemi ve İttihat ve Terakki yönetiminde iktidar veya muhalefet deneyimlerini yaşayan bu kadrolar, kendi kişisel tarihlerinde kültürel ve ideolojik bir dönüşüm yaşadığı gibi, bu dönüşümlere bağlı fikir ve inançlarını daha sonra uygulama imkânı bulacaklardır (Mardin, 1991b, ss. 82-102). Önceleri temel tezleri devleti kurtarmak olan bu kadrolar, süreç içinde devletin yanında milleti de kurtarmanın yol ve yöntemlerine odaklanmış; tek kurutuluş çaresini topyekûn çağdaşlaşmaya ve bununla ilişkili kültür değişimine endekslemişlerdir. Osmanlı son dönem siyasal, kültürel ve ideolojik iklimi anlaşılmasın Cumhuriyet kadrolarının tutum ve eylemleri doğru analiz edilemeyeceği gibi, siyasal veya ideolojik süreklilik veya kopuş söylemleri de hakkıyla anlaşılabilir.

Bütün 19. yüzyıl boyunca Avrupalı gibi güçlü olmak gayesini taşıyan Osmanlı yenileşme hareketlerinden farklı olarak, Cumhuriyet döneminin inkılap hareketleri, Avrupa’ya

benzemek anlamında, toplumsal dönüşüm ve değişimin radikal çizgisini taşır. Cumhuriyet inkılapları bir anlamda kültür değiştirmenin de adı olmuştur. Modern olan veya modernleşen Batı toplumlarından farklı tarihsel geçmişe ve mirasa sahip olan Türk toplumu, yapılan inkılaplarla, kendi problemlerini çözmenin bir tarzı olarak benimseyip kullandığı davranışların ve maddi vasıtaların bileşkesi olan kültür noktasında (Güngör, 1996: 31), var olanla hedeflenen arasında sıkıntılı bir süreç yaşamıştır. Orta Asya-Orta Doğu kültür havzasında şekillenmiş olan ve tarihsel bir süreçte çok yönlü birikimin ürünü olan Türk kültürü ve onunla ilişkili Türk yaşam biçimi, entelektüel düzeyde ele alınışına bağlı olarak, yeniden yapılandırılması gerekip gerekmediği sorusunun bile sorulmadan değişime tabii tutulması, milli kültür ile uygarlaşma (özelde Batılılaşma) genel ayrımında iki farklı alanın tek bir ideolojik çerçeveye oturtulmasına yol açmıştır. Zaten Atatürk'ün anlam dünyasında, *"Kültür dediğimiz zaman bir insan cemiyetinin, devlet hayatında fikrî hayatında, iktisat hayatında yapabilecekleri şeylerin muhassalasını (toplamını) kastediyoruz ki, medeniyet de bundan başka bir şey değildir. (1929)"* söyleminde bu kültür-uygarlık özdeşliği, pragmatik olduğu kadar, başat bir olgudur ve oldukça kullanışlıdır (ayrıca Atatürk'ün özdeşlik düşüncesi için İnan, 1984, ss.278-279).

Batı dediğimiz kültürel yapının tarih içinde dışında kalmış toplumların Batılılaşma süreçlerinde, kültür-medeniyet özdeşliği zorunluluk olarak görülür. Bu olgu, sanıldığı gibi, Japon, Rus, Asya veya Afrika coğrafyalarında, kültürünü koruyarak ve yaşatarak, sadece Batının bilim ve tekniğini alarak Batılılaşma yoluna girdikleri veya oldukları söylemi, içi boş olduğu kadar, gerçekte değildir. Bu coğrafyalarda milli kültür unsurlarının varlığı gösteri olmanın ötesinde bir derinliğe sahip değildir. Bunun temel nedeni, modernleşme genel söyleminde modern olmak, geleneğin çözülmesi ve devre dışı kalması ile mümkündür. Ancak geleneğin kullanabilir ve modernliğe uyum sağlayan unsurları modernliğin gerekleri bağlamında var olabilir. Dini inanç da bundan nasibini alır. Öyle ki Rus modernleşmesinde dini inanç, Batı modernliğinin Hristiyanlıkla girdiği çatışmacı sürecin benzerini, modernleşme taraftarı Rus çarlarının güçlü askeri varlıkları ile aşarken ve kiliseyi kontrol altına alırken (d'Encausse, 2003, ss.117-120); Japon modernleşmesinde modernleşmeye sorun yaratmayacak, nerdeyse unutulmuş, arkaik Şintoizm inancını devletin resmi dini yapma gereği duyulmuştur (Demirci, 2002, ss. 76-79).

### Türk İnkılabı ve İslam

Türk inkılaplarının kültürel boyutundaki sınırlı dini tartışmalarda bile İslam dinin yerine yeni bir Türk dini ikame edilebilir mi söylemi gündeme gelmiş; gayri resmi dillendirilmiştir (Örneğin A. İbrahim, 1934). Ancak süreçte tartışma ve uygulama, radikal laiklik uygulama veya pratikleri ile İslam'ın sosyo-kültürel kuşatıcılığına siyasal, hukuki ve ideolojik müdahale ile aşılmış; İslam, siyasal alanda olduğu gibi, sosyo-kültürel alanın dışına itilmiştir. Osmanlı'da modernleşme/çağdaşlaşma, Batının ilim ve fenninin alınıp ahlakının reddi üzerine kurguluyken, Cumhuriyette bunu, gülü ve dikeniyile bir bütün olarak alınmasının, gerekliliği üzerine kurgulamıştır İlk Osmanlı modernleşmecilerin, modernleşme zorunluluğu için kullanıma soktukları ve başka bir açıdan bir korunma kalkanı olan, İslam dininden, özel de Kur'an ve Sünnete dayanan ayet ve hadislerden; İslam alimlerinin kelami yorumlarından ve klasik Osmanlı ulema metinlerinden yararlanma pragmatizmi(Mardin, 1998, ss. 95-122; Azak, 2019, ss.17-23) terk edilerek, İslami söylem, milli kültür-çağdaşlaşma söylem ve pratiklerinde

bilinçli olarak dışlanmış; bunun yerine spekülâtif tarihselci yorumlarla seküler ve bir o kadar da ırkçı bir geçmiş-şimdi-gelecek tasarımlanmıştır. Ayrıca Jöntürk zihniyetinin, pozitivist ve materyalist söyleminde ilk izleri görülen ve Cumhuriyet kadrolarının bazılarıncâ gündeme taşınmaya çalışılan ve spekülâtif bir iddia olan dinde reform ya da çağdaş koşullara uyarlanmış İslam önerisi, Batılı oryantalistlerin önerisi olarak ve orijinal İslam'a müdahale olarak görülüp reddedilmiş; aynı zamanda dindar kesimi ajite ettiği ve keskinleştirmekten başka işe yaramadığı gibi, ortalama Müslümanı da tedirgin etmiştir. Camilere sıralı oturaklar koymaktan namazda süre ve duaların Türkçe okunuşu gibi öneriler onaylanmadığı gibi, ezanın Türkçe okutulduğu süreçte sessiz bir tepki toplumsal buruklukla bir arada yürümüş; zaman içinde bu yanlıştan dönülmüştür (Tuncay, 1992, ss. 218-225; Azak, 2019, ss. 83-89, 134-138; Parlak, 2020, ss. 269-293). Ancak Cumhuriyet kadroları, yine Jöntürklerden devraldıkları, her yenilik veya inkılabâ eleştiri, itiraz veya kitlesel tepkiye irtica yaftasını yapıştırmasının yanında (Önal, 2013, ss.124-130), cehaletle inancı, yobazlıkla dindarı, geleneğe veya eski iyi olana taraftarlığı tutuculukla eş görmeleri hem siyasal hem de sosyo- kültürel alanda gerilimlere neden olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yılları itibariyle Atatürk toplumu veya milleti, *“Bir takım şeyhlerin, dedelerin, seyitlerin, çelebilerin, babaların, emirlerin arkasında sürüklenen ve falcılara, büyücülere, üfürükçülere, nüshacılarâ tabi ve hayatlarını emniyet eden insanlardan mürekkep bir kütle”* (Nutuk 1938, s.644) olarak tasvir etmiş; bu yapıyı değiştirmenin yolunu ise; cehaleti izale için seküler eğitimi; idari ve siyasal çözümünü de, resmi dini faaliyetleri kontrol altında tutacak yapı ve mekanizmalar (Diyanet İşleri Reisliği, devlet eliyle İmam-Hatip Mektepleri ve kurslar, Vatandaş İçin Dini Bilgiler Kitapları vs..) geliştirmekte, devletin gözetimi dışındaki tüm dini öğretim faaliyetleri ve yayınları yasaklamakta bulmuşlardır(Feroze, 1995, s. 24).

Modernliğin tarihinde gelenek ve dinin sosyo- kültürel hegemonyası kırılmadan modernliğin veya modernleşmenin hayat alanları sekülerliğe ve reformdan devrime hazır hale getirilemez. Protestan ahlakı olmadan kapitalizmin ruhu yakalanamayacağı gibi, birey, şehir, girişim, özgürlük, eşitlik, hukuk, millilik bağlamında seküler bir dünya inşa edilemez. Bu ilk modern olanlarda da böyledir; sonradan bu yola girenlerde de böyledir. Bir bütün olarak milli kültürün değişerek yeni bir görünümle çağa uygun olması kaçınılmazdır; kültürel değişim akla da bilime de aykırı bir durum değildir. Cumhuriyet kadrolarının gözünde gelenekçi ve İslam odaklı geçmiş, kesip atılması gereken bir ur, tüm kötülüğün kaynağıdır. Falih Rıfkı Atay, *“Biz Mustafa Kemal'in kesip atmasını ve yeni düzeni, sağlam teminat elde edinceye kadar, sıkı bir disiplin altında korumasını istiyorduk .... Bize göre Türkiye, her şeyin başında, medeniyet meselesini halletmeli idi. Bir milletin tarihinde medeniyet meselesinin oy toplayarak halledildiği görülmemiştir... Bize göre milli irade hür değildir. Milli irade, batıl fikirler ve batıl inançlarla paslanmış ve büyük ölçüde ortaçağ müesseselerinin köleliği altında idi. Her şeyden önce bu irade, müspet ilme dayanan ilk eğitim terbiyesi ile, kara inançlardan temizlenmeli ve hürriyetine kavuşturulmalı idi”* (Çankaya, 2004, s. 422) sözleri ile bunu, yol ve yöntemleriyle birlikte, veciz biçimde ifade eder.

### **Türk İnkılabâ İdeolojisinin İki Birleşeni: Milliyetçilik ve Medeniyetçilik**

Bu noktada Türkiye Cumhuriyeti'nin milliyetçi ve medeniyetçi inkılabâlara bağlı değerler toplamı, Batı özlü-yönlü bir çağdaş uygarlığâ dahil olma ve onun üzerine çıkma hedefine münhasırdır (Safa, 1981, ss. 91-93). Batı Avrupa çıkışlı veya merkezli bu çağdaş uygarlığın iki

belirgin yüzü vardır: Milli kimlik ve maddi refah. Milli kimlik arayışı hem kültürle hem de onun ideolojik söylemiyle iç içedir. Tanımlanmış kültürü olmadan ideolojisini ortaya koymakta, onu savunmakta kolay değildir. Ait olunan toplumu güçlendirme noktasında milliyetçilik maddi ve manevi olan tüm değerlere ihtiyaç duymaktadır. Çağdaş uygarlığın Batı olduğu tarihsel süreçte Batılılaşmak, Batının sahip olduğu maddi-manevi uygarlık düzeyine ulaşmakla mümkündür. Milliyetçiliğin ve çağdaşlaşmanın gerekliliği veya zorunluğunda Batılı olmanın hedef olduğu Kemalist medeniyet söylemi, evrensellekle yerellik arasında bir salınma sahiptir. Yeniden ve modern olarak üretildiği var sayılan veya bir tanımlanması yapılmaya çalışılan milli kültürün, kısa süre öncesine kadar bir “ümme” zihniyetine sahip bir toplumda modern bir milliyet şuuruna dönüşmesi kendi içinde sayısız problemi üretmekteyken, aynı zamanda başka bir kültürel dünyaya girme istekliliği ve orada kalarak çağdaş olma, üretilen problemlere yenilerini de eklemiştir.

Bir Kurtuluş Savaşı sonrası ürünü olarak, yaşam koşullarının iyileştirilmesinden, refahın dengeli dağıtımından, sosyo-ekonomik sorunlara odaklanmaktan, bilimi edinme ve yenisini üretmekten, teknolojiye dikkat çekmekten çok, siyasal ve sosyal alanın görünümüne yeni bir biçim vermeyi amaçlayan Cumhuriyet inkılapları, toplumun maddi ihtiyaç ve beklentileri yerine, yönetici seçkinlerin ve aydın çevrenin ideolojik hayallerini yansıtmaktadır. Pozitivist ve seküler ideolojik tutumların revaçta olduğu, devletin düşkünlükten kurtarılması ve ülke bütünlüğünün sağlanmasıyla esas olduğu II. Meşrutiyetin zihniyet dünyası, Ziya Gökalp’in “Yeni Hayat” idealinde (Gökalp, 1973, ss. 258-272) eklektik çizgiler taşıyan ideolojik ve kültürel beklentiler bütününe ulaşmıştı. “Yeni Hayat”, bilimsel araştırmaya dayalı bir milli kültür yaratılması noktasında, bilimsellekle daha gerçekçi ve ayakları yere basan bir ilişkiye önem verirken ve uygarlık sorununda bir noktaya ulaşmayı hedeflerken, Cumhuriyet döneminin “muasır medeniyet” seviyesine çıkma kararlılığı, tekil ideolojik tutumların gölgesinde, efektif Türk-İslam kültürel birikimini kullanmak ve hatta onu yeniden yapılandırmak yerine, Batılı oryantalist metinlerden, otantik Türk’e, Turan’a, Orta Asya’ya ve dahi Sümer’den Mu Kıtasına uzanan spekülasyon tarih anlatılarına ve medeniyet söylemlerine yaslanmayı ve cımbızla seçilen söz ve yorumlar sonuna kadar kullanılarak, tez ve teorileri, kültür, medeniyet ve tarihle içkinleştirmeye yönelmişlerdir. Bu da düşünce ve kültür hayatında ciddi bir çoraklaşmaya ve hatta daralmaya yol açmış; aydın ve halk katlarının tarih ve medeniyet gündemlerinin farklılaşmasına, uzaklaşmasına yol açmıştır.

Bu dönemde yüksek ve rafine kültür, bilim ve tekniğin kurucuları, taşıyıcıları ve yayıcıları olarak üniversitelerin uzun süre atalet ve sönüklüğü hayallerle gerçeklerin ne kadar birbirinden uzak olduğunu gösterir. Atatürk’ün 1937’deki meclisi açış konuşmasında, üniversitelerden beklediği hiç gerçekleşmediği gibi, ülke coğrafyasını doğu-merkez -batı tasnifinde İstanbul ve Ankara üniversiteleri kurulmuş; Van gölü çevresinde bir üniversite ölümünden kırk beş yıl sonra faaliyete geçebilmiştir (ASD, 1997, s.428). Ama üniversiteler günümüzde bile çevresel etkisi, İlköğretmen okulları- Köy Enstitülerinin kültür, sosyal yaşam ve eğitim alanlarındaki kalıcı çevresel etkilerine göre (Köy Enstitülerinin etkisi için Kirby, 2018, ss. 339-378), oldukça geride kalmış; beklentileri karşılamamıştır.

Kültürel olarak yerel değerlerin “milli” yanlarının keşfedilip vurgulanarak ya da yöreselin milliyete irca edilerek yeni bir toplumsal kimliğe ulaşma ve bu kimliği güçlendirme çabaları, Cumhuriyetin ideolojik tutum ve uygulamalarının her alanında kendini hissettirmektedir.

Özellikle dil alanında tarama sözlükleri oluşturma; yerel Halkevlerinin dil, tarih ve coğrafyaya yönelik gezi-inceleme faaliyetleri; müzik, dil, folklor içine alan maddi kültür unsurlarının derlenmesi ve yabancı kelimelere Türkçe karşılıklar yapma veya bulma çabaları yoğun bir insan unsurunun bu konulara seferberliği ile mümkündür. Yine de İngilizce-Türkçe sözlük olan Redhouse ayarında bir sözlük uzun süre, 1945 yılına kadar, oluşturulamamıştır (Dursunoğlu, 2011, s.258). Cumhuriyet imkanları ölçüsünde toplama, derleme, uyarlama ve bunları yayınlamada takdire şayan bir ilerleme kaydettiğini, hakkaniyet bağlamında, vurgulamak gerekir. Ayrıca, daha Millî Mücadele koşullarında başlayan bilim, teknik, eğitim, felsefe ve diğer kültürel alanla ilişkili Batılı temel veya öncü kaynakların tercüme edilerek okuyucuya ulaştırma istek ve kararlılığı, sürekliliği olan bir politika olarak benimsenmiş; birçok temel kaynak ya devlet ya da özel girişimlerle tercüme edilerek literatüre kazandırılmıştır. Ancak tercüme edilenlerin önceliği, özensizliği, okuyucu sınırlılığı ve seçimindeki tercihler tartışmalı olduğu gibi, düşünce dünyamıza ve kültürümüze katkısı ve okunurluk bağlamında, 1940'lardaki Batı Klasiklerinin tercümesinde olduğu gibi, sadece kütüphaneleri süslemekte olduğu; dilde yapaylık, kültür ve edebiyatta yozlaşma yönlü eleştiriler göz ardı edilmemelidir (Kurultay, 1998; Tosun- Şimşek, 2012).

### **Kemalist Aciliyet: Milli Devlet ve Toplum Mu? Demokrasi Mi?**

Bürokrat(asker-memur) zihniyetli bir kadronun takdir edilecek çaba ve emeklerinin bir ürünü olan Cumhuriyet, toplumsal görünürlüğü arka planında yoğun bir fert-devlet ilişkisine (Türkdoğan, 1982); ön planında ise hukuki düzenlemelere bağlı olarak kadının (Göle, 1992, ss. 48-75), gençliğin (Çavdar, 1995, ss. 299-324) ve köylünün (Karpas, 1996, ss. 98-123) kamusal alanda bir kıymet ifade etmesine yol açan bir genişleme sağlamıştır. Türk kültürünün değerler sistemi ile modern zihniyetin zorunlu ve mümkün olan noktalarını sentezleyen Kemalist model, siyasal, kültürel, sosyal ve ekonomik alanlarda sosyalizmle kapitalizmin ve daha çok faşist/solidarist (Balkan ülkelerindeki köylü partilerinin ideolojilerine benzer) fikirlere yakın bir noktadadır (faşist olmadığı üzerine Zürcher, 2005, ss. 270-271). Devletin hakkına öncelik-ferdin hakkının ferde devletin hakkının devlete-verildiği ideolojik anlayış, "biz bize benzeriz" sade ifadesiyle özgün bir yoruma ulaşmıştır (Türkdoğan, 1982, s. 15; Parla, 1989).

Atatürk'ün, "Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür" veciz okumasından hareketle, Cumhuriyet kadrolarının kültüre verdikleri önem hem o zamanda hem de günümüzde, hep tartışma konusudur. Acil ülke imarı ve yeniden yapılanmaya, ekonomik atılımlara ve yeniden devlet ve toplumsal örgütlenmeye ihtiyaç duyulan bir zamanda ve ülkede, kültürel değişime odaklanılması, enerjilerinin önemli bir kısmını bunda harcamaları; onu tanımlanmaya ve geliştirilmeye öncelik verilmesi şaşırtıcıdır. Bunu, ilk İktisat Kongresinde alınan kararların sonuçlarını görmeye veya Lozan Barış Antlaşmasının ekonomik kısıtlamalarına indirgemeye çalışmak da hafiflik olur. Asker sivil bürokrat kökenli bir kurucu kadronun dünyanın dönüşüm zihniyetini ve bunun da uluslararası politikalarda tam bağımsızlığa dayalı ve eşitlikçi millî devlete ve hak ve görevleriyle tanımlı özgürlüklerle donanımlı fert ve topluma doğru yönelimini görebiliyor olmalarının ve geleceği kestirebiliyor olmanın rolü akılda tutulmalıdır.

Diyalektik bir mantıkla herhangi bir ekonomik değer ürünü olabilen bilim ve teknolojiyi üretebilecek alt yapının olmamasının ekonomik alanda kısa vadede atılım yapmanın mümkün olmadığı gerçeğinden dolayı Cumhuriyet kadrolarının bu alana yoğunlaşmalarını engellemiştir demek de çok gerçekçi değildir. Gerek Millî Mücadele gerekse Cumhuriyetin

kuruluş ideolojisi ve eylem hattı ekonomik ve özelde endüstriyel bir topluma dönüşmeye yönelik zafer kazandıracak yapıların oluşturulması değildir. Yeni bir toplum ve devlet şekillenmesinde modern/ çağdaş özellikler taşıyan bir ülke oluşturmaktır (Timur, 1994, ss. 22-23) Bunun ideolojik ve teknik temellerinin oluşturulması ise “Türk İnkılabı”nın adı olmaktadır (İnan, 1973, s. 159). Atatürk’ün kendi ağzından çoğunlukla “İnkılabımız” veya “Türk İnkılabı” adı telaffuz edilir. Bu söylemin içi de “her yönü ve her şeyi ile medeni olacağız” ile doldurulur; medeni olan Batı olduğuna göre öykünülen ve benzemek istenen odur çıkarımına ulaşmak mümkündür. Yansız olarak bunun söylemi ile yapılmak istenen, bir sosyal mühendislik harikası olarak, bir medeniyet yaklaşımıdır (Bir proje olduğu üzerine Göle,1992, ss.48-49).

Bu yaklaşımın görünür iki yönü vardır: Şekil ve içerik (Türkdoğan, 1982, s.15). Şapka giyilmesi, çarşaf ve peçenin atılmasının teşviki, alfabenin değiştirilmesi, Batı ile uyum sağlayacak sosyo-ekonomik hayatla ilgili düzenlemelerin yapılması ve kadına haklar verilmesi maddi görünüm sağlar. Geleneksel müziğin yasaklanması ve çok sesli Batı müziğini benimsetmeye dayalı müzik inkılabı, dil ve tarih tezleri, halkçı, milliyetçi, laik ve cumhuriyetçi söylemlerle yeni bir yoruma ulaşan ideolojik çerçeve, kendi içinde tekil neden sonuçlara dayalı bir bütünlük oluşturur. Asil kanın damarlarda mevcut olduğu ve bu söylemin kişiyi ve toplumu mutlu edeceği bir kimliğin farkına varma ve onu içselleştirmenin uç noktalara taşındığı süreçte, milli şuurulanma ile ister ideolojik ister pratik olsun yabancı olana karşı milli veya milliyetçi söylemlerle bir direnç ve korunma bloğu oluşturma ve böylece hem milli hem de inkılapçı bir ruha ulaşmanın mümkün olduğu çıkarımı yapılır. Özünde “Öğün-, Çalış-Güven” olan bu ruhun kazandırdığı bir kalkınma ve hareket dinamizmi (Keyder, 1993), lider kadronun akılcı ve gerçekçi tespit ve adımlarıyla aydınların hayallerinin buluşması beklenenin üstünde bir hıza ve aşamaya ulaşmış; ancak geniş halk yığınlarının edilgenliğinin bertaraf edilememesinin yol ve araçları oluşturulamadığı için beklentiler yeni nesle havale edilmiştir. Genetik kodlarındaki asker-milletle uyumlu lider mitosunu güçlendiren ideolojik kabullenişleri de beraberinde getirmiş; totaliter rejimlere yakın ve anti-demokratik bir görüntü sunmuştur. Atatürk bu durumu daha sağlığında fark ederek, “*Bu günkü manzara aşağı yukarı bir dictature manzarasıdır... ve ben öldükten sonra arkamda kalacak müessesese, bir istibdat müessesesidir*” yollu endişelerini belirtmiştir (Fethi Okyar’dan aktaran Tuncay, 1992, s. 217). Tarihsel Türklükte demokrasi kültürünün izlerinin kurultay toplantılarında seçkinlere münhasırlığı ve dikey ve yatay kutsal törenin kuşatıcılığının tartışılmazlığı (Kaynar, 2010; Belge, 2012, s.533 vd.) göz önünde bulundurulduğunda modern demokrasinin yabancılığı ile gelenekselin derin izlerinin varlığı arasına sıkışan Cumhuriyetin demokrasiye bakışı kadük olmuş; yine de nihai hedefin demokrasi olduğu hissi, ders kitaplarıyla canlı tutulmuştur(örneğin, Mehmet İzzet, 1933; Afet (İnan), 1933; Sadak, 1939).

Milliyetçi bir ideolojik tutum ve rejimin halkçı yüzünün demokratik olması beklenirken, Cumhuriyet kadrolarının demokrasiyi sadece hükümet icraatlarını denetleyecek ve eleştirecek bir mekanizma olarak algılamaları yüzünden demokrasinin ruhunu yakalayamamışlardır. Genelde savunma olarak ileri sürülen ve demokrasinin bir maliyeti olmasını taviz olarak algılayan, dönem içi koşulların demokratik tutum ve uygulamalara elvermediği veya toplumun kültürel gelişmişlik düzeyinin henüz yeterli seviyeye gelmediği savunması, Cumhuriyetçi kadroların demokrasi ile imtihanın ne olduğu ve yönü hakkında tatmin edici değildir. Yine de rejim bağlamında vesayetçi ve kontrollü çok partili denemelerin ve yeni nesle



verilen eğitimin içindeki sosyalleşmeye dönük söylem ve pratiklerin içindeki demokrasi vurgusu nihai hedefin demokrasi olduğunu göstermektedir.

### **Kemalist Uygarlık Söyleminde Başarı Göstergesi: Tam Bağımsızlık ve Kadın**

20. yüzyılın başındaki Batı dışındaki dünyada, tam bağımsızlık talebi, anlaşılabilir bir taleptir. Batının dışındaki dünyanın yarısından fazlası Batı emperyalizminin tam sömürgesi veya görece bağımsız olmasına rağmen Batıya ekonomik ve siyasal olarak bağımlı ülkelerden oluşmaktadır. Doğuda Japonya hariç; İran, Afganistan, Çin gibi ülkeler görece bağımsız devletler olmasına rağmen Batı emperyalizminin hedef ülkeleri olarak ya bağımlı ya da yarı bağımlı olarak sürekli ve çok yönlü bir istikrarsızlık içindedir. Çoğu Latin Amerika ülkesi; ABD'nin emperyalist politikaları doğrultusunda ya diktatörlük ya da iç savaş yaşamaktadır. Ayrıca Balkanlar, diplomasi literatürüne 'Balkanlaşma' terimini kazandıran, bazıları bağımsızlık peşinde; bazıları daha çok terör eylemleri ile kendini gösteren grupların savaş alanıdır. İçeride, Osmanlı Devleti'nin siyasal, askeri, toplumsal ve ekonomik düşkünlüğü ve bunun emperyalist devletlerce istismarı örneğini yakından görmüş; yıkılışına da şahit olmuş Cumhuriyet kadroları için tam bağımsız olma isteği daha Millî Mücadele'nin başından itibaren temel hedeftir. Atatürk, Sakarya Meyden Muharebesinin hemen sonrasında, Fransız delegesi Möyö Franklin Bulion'a, *"İstiklali tam, bizim bugün deruhte ettiğimiz vazifenin ruhu aslisidir. Bu vazifeyi deruhte ederken, kabiliyeti tatbikiyesi hakkında şüphe yok ki çok düşündük. Fakat binnetice hasıl ettiğimiz kanaat ve iman, bunda, muvaffak olabileceğimize dairdir... Biz, yaşamak isteyen haysiyeti ve şerifile yaşamak isteyen bir milletiz. Alim, cahil, bilaistisna, teknil efradı milletimiz,... bugün yalnız bir nokta etrafında toplanmış ve fakat sonuna kadar kanını akıtmaya karar vermiştir. O nokta da; istiklali tammımızın temini ve idamesidir. İstiklali tam denildiği zaman, bittabi siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, harsi ve ila... her hususta istiklali tam ve serbesitii tam demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklalden mahrumiyet, millet ve memleketin, manai hakikisiyle bütün istiklalinden mahrumiyeti demektir. Biz bunu temin ve istihsal etmeden sulh ve sükuna mazhar olacağımız kanaatinde değiliz"* (Nutuk, ss. 445-446) söylediklerinden çıkarılacak sonuç, geçmiş tecrübelerin tam bağımsızlık olmadan nelere mal olduğunun tarihsel bilincine sahip olduğudur. Şuur altlarında, yakından şahit oldukları kendi başına, emperyalist müdahale olmadan, Almanya'nın baş döndürücü hızlı kalkınmasının yanında, yakından görmedikleri ama bütün Doğunun imrendiği Japon dinamizmine atıf yapan söylemler, yolu ve yöntemin ne olduğunu göstermektedir. Bağımsız Batılılaşmayı, dışarıdan bir yönlendirme olmadan, dahası kendi isteği ve kendi unsurları ile bunu gerçekleştirmek ve Batılı gibi güçlü olma, daha Jöntürklerden beri, Türk yönetici ve aydınlarının hayallerini süslemektedir.

Bütün çıkış noktalarını kesiştiren ana temanın "Tam Bağımsız" Türkiye olduğu ilke ve inkılapların siyasal tutumlarla desteklenmesi, geçmiş Osmanlı korkularının aydın kesimin şuur altında hala güçlü bir yer tutmasındandır. Öyle ki Atatürk, *"Türkiye Devletinin istiklali mukaddestir. O, ebediyen müemmen (güvenliği sağlanmış) ve masun(korunmuş) olmalıdır"* (ASD,1997, s. 337) demek suretiyle tam bağımsızlığın tartışılmasının bile yapılamayacağını ruhani bir sözle kitlemiştir. Çünkü kapitülasyonların, gümrük antlaşmalarının, Duyunu Umumiyelerin ve dış borçlanmaların siyasal sonuçlarının bedellerini ağır ödemiş, bunun acı sonuçlarını yaşamış ilk dönem Cumhuriyet kadroları için tam bağımsızlık anlaşılır olmaktadır. Geçmişin hata veya yanlışlarına atfının yanında, geçmişin-Osmanlı mirasının reddi olan cumhuriyete geçiş bile tam bağımsızlığa zemin hazırlayacak yeninin ilanı ve tanımlanmasına giriş niteliğindedir. Bu yenilikte tarihsel Türk olma ve muasır medeniyete

dâhil olma inkılapçı ideoloji ve ütopyanın hedef ve sınırlarına karşılık gelir. Ancak tam bağımsızlığın iç ve dış politikada her zaman kısıtlayıcı bir yönü ve bedeli olduğu sonraki dönemlerdeki gelişmelerle ortaya çıkacak, tam bağımsızlık tartışılır hale gelecektir.

Milli kültürün araştırılması ve kimliğin tanımlanması çalışmalarına bağlı olarak, kanuni düzenlemelere dayalı, seçkin modernleşme ile çağdaş bir görüntünün yapılandırılması, tedrici kültürel değişimin ve toplumsal kabul ve uzlaşımın aranmamasının yanında, bunun merkez kaynaklı kurum ve pratiklerle modernleşmeyi, bir süreç olarak, belirleme ve hızlandırma işlevi görmüş ama görüntüden öte geçememiştir. Dini yaşam yeraltına inip yeni bir pratik yaşarken ve medeni kanunla getirilenler görüntüyü desteklerken, yalnızca cesur ve köklü bir değişim olan harf inkılabı kalıcı ama zaman zaman tartışılan (daha çok dedesinin mezar taşını okuyamayan torun imgesine sıkıştırılan) inkılap olarak kalmıştır. Medeni Kanun'un kabulü ve kadının konumu bağlamında bu görüntünün ipuçlarını bulmak mümkündür. Hukukun doğal yapısı dışında, gelenek ve görenekleri hukuk formları içinde ifadelendirme ve işlemenin bir diğer adı olması gereken Medeni Kanun, gelenek ve görenekleri aşan ve modernliğe uygun bir yaşam tarzını sunma olarak, benimsenmiştir. Hali hazırdaki Türk toplumunun İslam dini ile kurduğu tarihsel ilişkiye darbe vuran ve özellikle modernleşmenin hayatın her alanına açık tutan anlayışın toplumda kadın-erkek eşitliğine karşılık gelmesi, Medeni Kanunla örf ve adetlerin yerine ikame edilen modern yaşamın kurallar bütünü olmasından çok, kadının esaretini açan bir anahtar konumuna indirgenmiştir. Kültürel üst yapıları tanımlayan bir medeniyetçilik söylemiyle desteklenen Medeni Kanun, Cumhuriyet dönemi içinde "Kemalist babaların asri kızları"na (Göle, 1992 ss.66-69) vazife ve milli idealleri aşlamış ve kadınların ev dışında yeni kimlikler kazanmasına yol açmıştır. Kadını daha eşitleyici feminist eğilimleri güçlendirmesi gereken bu durum, şaşılacak biçimde ağır başlı ve Cumhuriyet ideallerine uygun bir kadın tipini ortaya çıkarmıştır (Genzigton, 1983, ss.163-187; Gençosman,1981, ss.215-222; Lewis, 1993, ss. 270-273). Ancak Atatürk sonrası bu kadın tipinin sanıldığı gibi devam ettiği düşünülmemelidir. Özellikle edebiyata ve anılara yansıyan yönüyle ve şehirli olan kadının, 1940'lar sonrası hem metalaşması hem de buna bağlı bunalıma düşmesi, ithal edilen modernliğin ürettiği kültürel yozlaşma karşısında geleneğin terk edilmiş olmasının verdiği ağır tahribat sonucudur.

### **Kemalist Söylemdeki Tarihsel Türklüğe Vurgu ve Hümanizm**

Alfabe değişiminin kültürel devamlılığa verdiği kesinti ve durgunluğun yanında, Kербela faciası, Hazreti Ali cönkleri, Nuh Tufanı, Oğuz Kağan-Battal Gazi-Köroğlu destanları, Dedem Korkut-Âşık Kerem hikâyeleri, anonim -name ve tevarihlere sıkışmış kolektif tarih şuurunu yok farz edip yerine Mete'yi, Atilla'yı Etileri, Sümerleri geçiren yeni tarih anlatısı, toplum katlarında legalleşme ve yeni dayanaklar bulma psikolojisini keskinleştirmiştir. Ancak uzun tarihsel süreçte İslami içeriklerle zenginleşerek ve dönüşerek gelen kolektif tarih şuru, toplumda daha itibarlı olurken ve canlılığını korurken, yeni tarih anlayışı, köklerindeki ve söylemindeki kozmopolitlikten dolayı, resmi söylem ve yeni nesil dışında karşılık bulamamış ve içselleştirilememiştir.

Cumhuriyetin temelinde yatan modern anlamada "millet olma" ve Batının ulaştığı uygarlık düzeyini yakalama dürtüsü, II. Meşrutiyetin Türkçü- Batıcı çizginin yeni koşullara uyarlanmış; Misakı Milli hudutlarında modern Türkiye Cumhuriyeti'nin yaratılması sonucunu doğurmuştur. Dar Anadoluculuğun önem kazandığı bu dönemde (Çetin, 2020, ss. 27-62) yaratılacak kültürel yapının siyasi çerçeveye uyması gerekmektedir. Saltanat ve hilafet

gibi geçmiş dönemin bağlılık makam veya sığınaklarının yerine yarı etnik, yarı vatandaşlık ve kültürel bir aradalığı öneren Cumhuriyetin ideolojik açılımı, kendi tarih sürümünü de ortaya koymak zorundaydı. Ancak önemli sorun Anadolu Türklüğünün geçmiş kökenleri Orta Asya'nın bozkırlarına uzanıyordu. Tarihi gerçeklerle Anadolu'yu sahiplenmek, Malazgirt'le başlayan işgalcilikle sonuçlanıyordu. Antik dönem Türk tarihinin derinlemesine araştırılmamış olması ve antik dönem Anadolu kavimlerinin kökenlerinin tartışmalı olması Cumhuriyet kadroları için dil ve tarih tezlerinin önerilmesinde rahat konuşabilecekleri geniş bir alan açmıştı ve bu alan sonuna kadar değerlendirilmiştir (İnan, 1984, s.242; Behar, 1996, ss. 192-194; Türkdoğan,1999, ss.313-361; Toprak, 2012, ss.99-207). Türk kültürünün Orta Asya bozkırlarında oluşturduğu siyasal bağlılık anlayışı, kahraman lider kültürü, örgütlü topluluk hareketliliğinin 20. Yüzyıla "Ulu Önder-Türklerin Atası" ile "Vatan/Millet Evlatları" olarak taşınmıştır.

Halkevleri ve daha sonraki Köy Enstitüleri deneyimleriyle yapılan merkezi kültür bombardımanları, toplumun basit kültürel ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli etkileri olmakla birlikte, empatik olamamıştır. Ayrıca bunun ötesinde ayrıntılaştıran üst teknolojik ihtiyaçları ve bilimsel bilginin oluşturulması ve geliştirilmesi noktalarında istenen atılım gerçekleştirilemediği gibi, ithal edilerek karşılanması kültürel çözülme ve yozlaşmayı derinleştirmiştir. Şehir ve bazı kasaba merkezlerinde, çoğunlukla taklide dayalı, Batılı yaşam tarzına ait pratikler, toplum katlarında karikatürize edilerek karşılık bulmuş; çok az ilgi görmüştür. Köy ve kırsal alan merkezden gelen kültür bombardımanının dışında kalmış; kendi gündelik yaşamını bildiği şekilde sürdürmüştür. Merkezlerin dışında oluşturulan çağdaş yaşam örnekleri dar bir çevrede kalmış; eğitim kurumlarıyla devşirilenler de köy ve kırsalda uyum sorunları yaşadıklarından şehirlere çekilmiştir.

Başlangıçta kültürel değişim milli kimliğin biçimlenmesi ve modernleşmenin Batılılaşma yönünde bir ivme kazanması olarak görülürken 1940'ların savaş karşıtı ortamında ve yeni yeni keşfedilen "hümanistleşme" ön plana çıkmıştır (Sinanoğlu, 1988; Sezen, 1998). Bunda kuruluş döneminin milliyetçi ve inkılapçı heyecanın azalmasına bağlı olarak, II. Dünya Savaşı koşullarında liberal zihniyetin yeni çıkış yolları aramasının rolü büyüktür. Hümanistleşmenin Batıyla bütünleşmede genişletme yaratması ve Kemalizm'in fikirler yığından sistemli düşünceye doğru yorumlanmasının milliyetçi doğasını reddedecek biçimde kozmopolitliğine/evrenselliğine vurgu yapılması siyasi gündeme, insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğünün olmazsa olmaz şartlar olarak yerleşmesine yol açmıştır. Ancak bunların hiçbirisi uzlaşma kültürü oluşturma bilincinin olmadığı bir kamuoyunda karşılık bulmadığı gibi, çatışmalara da yataklık etmiştir. Kemalist söylemin seçkin ve merkezci doğasından dolayı bir toplumsal uzlaşma demokrasi adına oluşturamayacağına bilinmesine rağmen, yine de Kemalist ideoloji yeni bir yorumlamaya tabi tutularak ve halkçı ve inkılapçı yüzü öne çıkarılarak hem değişim hem de yorumlama Kemalist çizgide devam ediyormuş gibi gösterilmiştir. Belli kesimler tarafından laiklik, halkçılık ve inkılapçılık sonuna kadar sömürülmüştür. Göz ardı edilense Kemalist medeniyet söyleminin Türkiye şartları için ve Türk'e göre olduğu unutulmuştur.

Milli kalkınmayla modernleşme arasında var olan ilişki Batı dışı toplumlarda taklide kadar giden bir Batıcılık anlayışına yol açmıştır. Milliyetçiliğin seçkin ve bu seçkinliğin Cumhuriyet kadrolarında da egemen olması ve yetiştikleri tarihi zeminin pozitivist ve seküler

eğilimleri yalnızca siyasal düzeyde (bilimsel bilginin gelişmesi olarak değil) algılamalarından dolayı ait oldukları toplumun kültürüne yabancılaşmaları, toplumlarını anlamak ve doğal bir dönüşümü hızlandırmak yerine kendi öngörülerine uygun toplum şekillenmesine gitmişlerdir. En iyi entelektüelin bile Batı'yı felsefi düzeyde anlamaktan uzak olduğu ilk dönem Cumhuriyet kadrolarının yollarını el yordamıyla bulmalarına neden olmuştur. İstenmediği halde taklitçiliğin var olmasına ve toplumu şekillendiren önemli dinamiklerin (din gibi) yadsınmasına yol açan bu durum kültürel anlamda aydın-halk kopukluğunu doğurmuştur. Demokrat Parti'nin "Yeter Söz Milletindir" demesi bu kopukluğun tescili ve tamerine yöneliktir. Tek-parti döneminde jandarma-ormancı- eksper-tahsildar korkusunu iliklerine kadar hisseden vatandaşın, çok partili dönemde, memur karşında itibar kazanması aslında Cumhuriyet'in asıl mecrasını bulması demektir.

### **Son Eşikte Söylem: Failin Modernliği mi? Kültürel Bir Devrim Mi?**

Başta Atatürk ve onu takip eden kadroların söz ve eylemlerinde çokça dillendirilen söylemlerin başında etnik kültürel yükselme ve radikal çağdaş uygarlığa dahil olma önemli bir yer tutar. Bu yer tutmada, değişim ve dönüşüm bağlamında, siyasal, sosyal ve kültürel alanda geleneksel kurumlar ve inanç, taraftarlar ve karşıtları için farklı yönlerden bariyerleri veya sığınakları oluşturur. Cumhuriyetin inkılapçı kadroları için Millî Mücadele, başlangıcı, gelişimi ve zaferi, geleneksel siyasal kurum, kadro ve tutumların tasfiyesi ile avantajlı siyasal ve ideolojik pozisyonlar üretir. Tanımlanmış çağdaş milli devlet ve toplum oluşturmada, kahraman ve kurtarıcılıkları, toplumsal destek bulmalarına imkân sağlar. Ancak bu kadroların, toplumun kılcal damarlarına kadar kuşatmış olan gelenek ve inanca savaş açmadan, onları yok etmeden, seküler bir coğrafya oluşturmada, inkılap yapmalarına imkân olmadığı önyargılarının toplamı, uzlaşma aramadan, zorlama ve icbara dönüşmüştür. Osmanlı geçmişinin muhteşemliğine rağmen ortaya konulan ve kabul edilen çağdaş uygarlık ilkelerinin Osmanlı tarihselliğinde karşılığının olmaması ve dahası Osmanlı geçmişinin tarihsel hafızada varlığının çağdaş uygarlık adına yeninin ve iyinin göreceliğini sönmeyeceği kaygısı, onu reddetme, kötülemeye veya göz ardı etmeye varan kullanımları tedavüle sokmayı gerektirmiştir. Öyle ki gelenekselliğin karşılığı olan Osmanlı geçmişi, olumsuz ve kötü örneklerin nesnesi yapılmıştır. Daha çok aşiretten bir imparatorluk çıkaran, fetih ve fatih yüklemeleriyle tarihsel hafızada var olan Osmanlı imgesinin toplumsal hafızadaki güçlü ve canlı varlığı, inkılapçı kadroların kendi varoluş ve özlemleri için de tehdit oluşturmaktadır. Uzun Osmanlı tarihinin son dönem olumsuz olay ve olgularını öne çıkararak kurgulanan tarih, siyaset, ekonomi, yaşam ve tutumlar, inkılaplar için sebep-sonuç ilişkisinde ikna ediciliğe sahip olmasına rağmen, tarih ve kültür bağlamında reddi mirasçılık pek fazla sonuç vermemiştir.

İslam dininin teorik lafzını akıl ve bilimle eşitleme ve tasavvuf pratiklerini çağdışı görme kararlılığı, din dışı etik ve bunun üzerinden bir kültür iklimi oluşturmaya ya da İslam'ın inanç retoriğini dışlayarak onu modernize etme ve bunun üzerinden kültürel bir görüntü yakalamaya yönelmişlerdir. Karşılığında toplum katlarından zayıf siyasal tepki ve geniş bir kültürel kapanma ortaya çıkmıştır. Katı milliyetçilik ve radikal çağdaşlık, dar alana sıkışmış; geniş toplum katlarıyla buluşamamış, onlar için geleneksellik ve inanç boyutunda yaşamaya devam etmişlerdir. Günümüz koşullarından bakıldığında Cumhuriyet kadrolarının yol ve yönteminin sorunlu olduğu açıkça görülmektedir. Cumhuriyet kadroları, İslam inancına kendi arzularını şekli vermek yerine, o inancın sahiplerini yani Müslümanları çağdaşlığa

hazırlamayı ve yönlendirmeyi denememişlerdir. İÇeriden Müslüman modernliği, tüketim, tercih ve katılım boyutlarıyla günümüzde çok daha içkin yaşanmaktadır. Buna ister postmodern durum, alternatif modernlik veya ister daha yerel boyutu ile Melez Desenlerin varlığı (Göle,2000) deyin; ne dersiniz deyin bunun adı Türk Müslümanın modernliğe akışıdır. İnancı yaşama ve yaşatma, bu akışa göre, kendini biçimlendirmekte; kabuller, gereklilikler ve pratikler güncel hale gelmektedir. Elbette bu sürecin yaşanmasında, değişen dünyaya Müslüman uyumu kadar, Türk İnkılabının kazanımlarının ve gerilimlerinin Müslüman olanlar üzerinde kalıcı etkisi göz ardı edilmemelidir.

Yakın dönem radikal söylemlerinde kültürel boyutu ile Türk İnkılabının bir Türk Rönesans'ı, Hümanizması veya Aydınlanması okumaları bir yana bırakılırsa, 20. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren bazı araştırmacılar, Türk İnkılabını seküler doğası bağlamında bir kültür devrimi olduğunu dillendirmişlerdir (Yalman, 1973; Perin, 1981; Mardin,1991a) Fransız, Bolşevik ve daha sonraları Çin devrim süreçlerinde yaşananlar göz önüne alındığında, inkılap sürecindeki radikalliğin toplumsal şiddetle eşitlenmemesi ve doz aşımı olmamasının yanında, siyasi yapıyı, değer ve zihniyeti ve kültürle ilişkili olanları değiştirmeyi veya dönüştürmeyi hedef almış; yerel toplumsal yapı ve ekonomik ilişkilere çok fazla müdahale etmemiştir. Cumhuriyet idealinde somutlaşan, halkçı ve milliyetçi temaya dayalı, sınıflar üstünlük ve toplumu bir bütün görme yaklaşımı, toplumsal altüst oluşlara yol açmadığı gibi, bir sınıf hakimiyetine de yol açmamıştır. Ancak süreç içinde, eğitim odaklı dikey hareketliliğe imkân veren ve ondan beslenen, kendilerini Kemalist söylemle özdeşleştiren bürokratik vesayet ortaya çıkmış; uzun zaman Türkiye'nin siyasi gündemini işgal ettiği gibi, siyasi sıkışma ve krizlere sebep olmuştur.

Türk İnkılabını eksiksiz bir kültür devrimi olarak görmek ve onu bir burjuva devrimi yerel örneğine endekslemek, kolektif kimlik oluşturmada aldığı mesafenin yetersizliği ve üst-yapıları değiştirmede gösterdiği başarıyı alt-yapıları değiştirmede gösterememesi noktalarında tamamlanmadığı eleştirisine maruz kalmıştır. Ancak Cumhuriyet kadroları tespit edilen ilkelerin açık uçluluğu ve yapılan inkılapların yeterliliği noktasında kendilerinden emindirler. Süreç doğru işler; sapmalar olmaz; mal edilmeye bağlı toplumsal sahiplenme sürer; gelişim durmaz ve daha ileri taşınırsa 'çağdaş uygarlığı yakalamak ve geçmek mümkündür' iyimserliğine yaslanırlar. 'Her şeyiyle medeni olacağız' söyleminin haleti ruhiyesi ve son eşikte varacağı nokta bir kültürel değişim ve dönüşüm ise Türk İnkılabı bir kültür devrimi hedeflemiştir. İnkılapları sürdürme kararlığı, bir dizi problemler alanlar oluşturduğu ve kültürel yozlaşmaya kapı araladığı gibi, dışladığı veya dışarda bıraktığı ve çevredeki birikimin süreç içinde merkeze baskısı ve kısmen işgali, farklı bir merkez-çevre olgusunu gündeme getirmiş; teorik yaklaşımları altüst etmiştir. Ancak kültürel görünüm değişime uğramış olmasına rağmen kültür inkılabının özü içkin hale gelmiş; okur-yazarlıktaki artış, tarihsel anlatıya Osmanlı eklemlenmesi, Batı yaşam tarzının çoğu yönlerinin sıradanlaşması, şeriatın ayak seslerinin inandırıcılığını yitirmesi, kadının sosyo-ekonomik hayatta görünürlüğünün kanıksanması, soyadlarımıza bağlılık ve diğerleri yepyeni bir kültürel iklim oluşturmuştur. Anadolu insanının, 'dili dilime; dini dinime' veciz ifadesindeki anlam, Kemalist söylemin tekil kültürel insanı yaratma yerine, tarihsel ve kültürel kökleriyle, daha makul bir izan yakalamıştır. İnanç, dil, tarih, kadın, estetik, ilişki ve yaşam düzeyinde, kültürel alana yönelik inkılapların çoğu geri döndürülemez süreçler olarak varlık bulmuş;

kalıcı olmuştur. Uzun erimli bir kültür devriminden söz edilebilir ama onu radikal bir söyleme yerleştirmek de o kadar zorlama olur.

### Sonuç Yerine

Genel ve birkaç noktayı öne çıkararak eleştirel bir değerlendirmesi yapılan Kemalist Medeniyet söyleminin kültürle ilişkisi, zannedildiği gibi, rasyonel akılla ve bilimsel tutumla beslenmez; siyasal yorum ve ideolojik önyargılar belirleyicidir. İdeolojik tutum ve geçici politikalar için birçok kültürel unsurun birlikte veya farklı alan ve zamanlarda kullanıldığını görürüz. Bunun da bilimsel anlayışı rehber edindiğini söyleyen Cumhuriyet kadrolarının, politikalarına uygun düşmediğinde, spekülatif çıkarımlara ve uygulamalara yaslandıkları görülmektedir. Ancak Cumhuriyet kadrolarını birinci dereceden kültürü ele almaya iten saikler konusunda tatmin olmadığımızı, birtakım nedenlere soru işareti koyduğumuzu belirtelim. “Bağımsız Türkiye” hayalinin büyülediği Cumhuriyet kadroları için ekonomik ve siyasal bağımsızlığın kültürel bir değişim projesine bağlı olup olmadığını tartıştıkları konusunda somut ve ikna edici bilgiler yetersizdir.

Yine de ideoloji ve programlı gelişme ve kalkınma mantığının ön plana çıktığı 1930’ların dünyasında Türkiye’nin planlı ve sistemli bir yol izlemesi doğru bir adım gibi görünmektedir. “Hak yok vazife var” düsturunun derinlemesine işlediği bu dönemde, devletin ve toplumun güçlendirilmesi adına ferdin feda edilişi; kültürel değişimde güdümlü tavırların öne çıktığı; buna bağlı olarak da her şeyi bildiğini ve en iyiyi düşündüğünü sanan bürokratik bir zihniyetin egemen olduğu görülür. Kültür değişmelerinin bundan dolayı doğal ve bilimsel olmaktan çok ideolojik olduğu hükmü varittir. Yine de Türk toplumunun modern dünyaya uyum sürecinde önemli bir deneyimi olan Cumhuriyet Türkiye’si aldığı radikal kararlar ve bunları uygulama yeteneği boyutunda modernleşme tarihinde özgün örneklerden biridir.

Milli kimlik ve çağdaş olanla ilişkilendirmek babında seküler nitelikli tarihsel Türk kültürünün, İslam’ın hem inanç hem yaşam boyutundaki kuşatıcılığının dışında, maddi ve manevi unsurlarının neler olduğu dönemin entelektüel mahfillerinde çok tartışılmasa da zihinlerdeki hayati ve acil kodlu varlığını tarih, sanat, dil, sosyoloji ve son noktada ideolojik izahlarda görmek mümkündür. Tarihin ara boşluklarından, arkeolojinin sınanmamış verilerinden, büyük anlatılara yataklık eden Oryantalist analizlerden ve Batı’daki spekülatif entelektüel tartışmalardan sonuna kadar yararlanıp, bazılarını sömürürcesine kullanarak bir kültür, kimlik ve uygarlık tanımlanması, tam veya eksiksiz ikna edici olmasa da, ortaya konulmuştur. Bu bile bu çabaların pratiğini ve yönünü eleştirirken takdir edilmeyi hak eden bir durumdur.

Günümüz koşullarında yaşanan baş döndürücü kültürel değişimin tekil ideolojik söylemlerle ve merkezi yapılarla yönünü, hızını ve doğasını biçimlendirmek artık mümkün değildir. Dijital çağın ve sanal alemin sınırsız imkân ve tehlikeleri içinde, dünyadaki tüm bireyler serbest oldukları gibi, tehlike altındadır da. Dijitali üreten ve sanalın sahipleri kimlerse ipler onun elindedir; Kapitalizmin ve liberalizmin görünmez eli, kültür emperyalizmini sonuna kadar kullanmaktadır. Milli kültürlerin makro ve mikro alanları tüketime açık olduğu gibi, yozlaşmaya da açıktır. Entelektüel gündemlerde yeniden kimlikler ve çağdaşlıklar sorgulanırken, Kemalist söylemin kültürle girdiği ilişkinin Türk toplum deneyimini, geniş

ölçekte, doğru analiz etmeden ve değerlendirmeden yapılacak yorum, bakış ve kullanımlar istenmedik ve öngörülmeleyen sonuçlar üretebilir. Bunun için özü kaybetmeden çağdaşlığın içinde olmak gerekir. Kemalist zihniyetin milli kültür hassasiyetleri ile çağdaş uygarlık hedeflerini nasıl formüle ettikleri, doğruları ve yanlışlıkları ile bize zengin bir deneyim sunmaktadır. Yıktıklarınız yerine daha iyilerini koymadığınız müddetçe sorunlar hep var olacaktır. Hele milli kültür, kişisel hesabınız değil; toplumsal hesabınıza aittir, dilediğiniz gibi tüketemez; borçlanamazsınız da. Uygarlığın da talipleri çoktur; rekabete hazır değilseniz çağdışı kalırsınız.

### Kaynakça

- A. İbrahim (1934). *Milli Din Duygusu ve Öz Türk Dini*. İstanbul: Türkiye Matbaası.
- Atatürk, M. K. (1938). *Nutuk*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Atatürk, M. K. (1997). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri/I-III*. 5. Baskı. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi
- Atay, F. R. (2004). *Çankaya*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Azak, U. (2019). *Türkiye'de Laiklik ve İslam*. İstanbul: İletişim.
- Behar, B. E. (1996). *İktidar ve Tarih*. 2. Baskı, İstanbul: Afa Yayınları.
- Belge, M. (2012). *Militarist Modernleşme*. 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çavdar, T. (1995). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*. 2 cilt, Ankara: İmge Yayınevi.
- Çetin, A.(2020). Geçmiş Geçmez- Anadolu Tefekkürün Tarih Görüşüne Bir Bakış. *Kayıp Ülkenin İzinde-Anadolucu Mütefekkirlerin Dünyası* (Haz.: Mustafa Alican- Bahattin Çatma), İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Davison, R. H.(1997), *Osmanlı İmparatorluğunda Reform*. 2 Cilt İstanbul: Papirüs Yayınevi.
- Demirci, K.(2002). Bir Din Olarak Şintoizmin Gelişim Süreci. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 16 (2002), ss. 76-79.
- D'Encausse, H. C.(2003), *Tamamlanmamış Rusya*. Çev. Reşat Uzmen. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Deniz P. (2020). *Laikleşme Sürecinde Camiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dursunoğlu, H.(2011). Cumhuriyet Döneminde Yapılan Sözlük Çalışmaları ve Türkçe Sözlükler Üzerine Bir Kaynakça Denemesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 31(Aralık 2011), ss.255-272.
- Feroze, M. R. (1995). Laiklikte Aşırılık ve İlimlilik. *Türkiye'de İslam ve Laiklik,-Derleme*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Gençosman, K. Z. (1981). *Altın Yıllar*. İstanbul: Hür Yayın.
- Gentizon, P. (1983). *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z.(1973). *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri- I*. Yay. Haz. Rıza Kardeş, İstanbul: Bin Temel Eser.
- Göle, N. (1992). *Modern Mahrem*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, N. (2000). *İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler*, İstanbul: Metis.
- Güngör, E. (1996). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, 12. Baskı, İstanbul: Ötüken Yayınevi.

- (İnan), A. (1933). *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- İnan, A. (1973). *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- İnan, A. (1984). *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*. 4. Baskı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karal, E. Z. (1999). Tanzimat'tan Evvel Garplılaşma Hareketleri. *Tanzimat-I*, Komisyon. İstanbul Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, ss. 13-30.
- Karpat, K. H. (1996). *Türk Demokrasi Tarihi*. 2. Baskı, İstanbul: Afa Yayınları.
- Karpat, K. H. (2002.). *Osmanlı Modernleşmesi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kaynar, M. K. (2010). *Rejim ve Ritüelleri- Resmi Tarih Tartışmaları-10*, Ankara: Maki Basın yayını.
- Keyder, Ç. (1993). *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kirby, F. (2018). *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, 7. Baskı, İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Kuran, E.(1994). *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*. Ankara Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kurultay, T.(1998). Cumhuriyet Türkiye'sinde Çevirinin Ağır Yükü ve Türk Humanizması. *Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi*. Sayı:11(1998), ss. 13-36.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mardin, Ş.(1991a). *Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler-III*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş.(1991b). *Türk Modernleşmesi-Makaleler-4*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş.(1998), *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mehmet İzzet (1933). *İçtimaiyat*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Önal, R.(2013). Antropo-Teolojik Açından 'İrtica' ve 'Mürteci' Kavramları Üzerine Sosyo-Politik İçerikli Semantik Bir Yaklaşım. *Usûl*, Sayı:19 (2013/1), ss. 107 - 138.
- Parla, T.(1989). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Perin, C.(1981). *Atatürk Kültür Devrimi*, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1981.
- Sadak, N.(1939). *Sosyoloji*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Safa, P.(1981). *Türk İnkılabına Bakışlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sezen, Y. (1998). *Hümanizm ve Atatürk Devrimleri*, İstanbul: Ayışığı Kitapları-1.
- Sinanoğlu, S. (1988). *Türk Hümanizmi*, 2. Ed. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tanpınar, A. H. (2003). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 10. Baskı, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Timur, T. (1994). *Türk Devrimi ve Sonrası*. 3.baskı, Ankara: İmge Yayınevi.
- Toprak, Z. (2012). *Cumhuriyet ve Antropoloji*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Tosun, M. & Şimşek, F. (2012). Osmanlının Son Döneminden Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Dönemine Devlet Eliyle Yaptırılan Çevirilerin Toplumsal ve Kültürel Değişime Etkisi. *International Journal of Human Sciences [Online]*. Sayı: (9)2, ss. 1719-1735.
- Turhan, M. (1967). *Garplılığın Neresindeyiz?* 4. Baskı, İstanbul: Yağmur Yayınevi.
- Türkdoğan, O.(1982). *Kemalist Modelde Fert ve Devlet İlişkileri*. İstanbul: İstanbul Kitabevi.
- Türkdoğan, O. (1999). *Kemalist Sistem-Kültürel Boyutları*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Yalman, N. (2010). İslam'daki Sekülerizm Üzerine Bazı Gözlemler: Türkiye'deki Kültürel Devrim. *Muhafazakâr Düşünce* Yıl: 7 Sayı: 25-26 (Temmuz-Aralık 2010), ss.121-156.
- Zürcher, E. J. (2005). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.